

obrazloži. Morda bi enako zanimivo bilo izvedeti, kako je navzočnost kapitlja vplivala na vsakodnevno življenje Novomeščanov in njihovo versko prakso, ali vprašanje, kaj bi ustanovitev škofije v Novem mestu pomenila za razvoj mesta samega in cerkvenega življenja nasploh. Nekaj vprašanj, povezanih s kapitljem in njegovim delovanjem, ostaja torej še za naslednja leta in radovednosti tistih, ki se bodo poglobljali v doslej zbrano gradivo. Mogoče pa je reči, da Dolenjski zbornik 1996 nudi bralcu obilje novih informacij in nam ugledno dolensko ustanovo naredi še bolj domačo in poznano. Tako v določeni meri pomeni nadgradnjo Vrhovčevega zgodovinskega dela iz leta 1891 in hkrati, v skladu z novimi pogledi in možnostmi raziskovalnega dela, odpira vedno nova vprašanja in izzive.

Bogdan Kolar

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1764–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 2. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Aleksandra Serše, Majda Ficko, Marija Grabnar, Vladimir Kološa. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996. 328 strani, 19 zvd.

Kot je bilo načrtovano, sta Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije v roku enega leta izdala drugi zvezek jožefinske izmere, ki je za slovensko ozemlje nastala v času od 1784 do 1787 (poročilo o prvem zvezku glej v ZČ, 50/3, 1996, str. 457–459). O nastanku gradiva in njegovi dosedanji uporabi sem razpravljal v poročilu o prvem zvezku. Tudi drugi zvezek je urejen po istem sistemu in obliki kot prvi.

V drugem zvezku so zajeta mesta in trgi Ljubljana, Vrhnika, Litija, Višnja Gora in Brežice z okolico ter starodavni cistercijski samostan Stična. Obdelane so sekcije 189, 190, 191, 201, 202, 203, 204, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220. Jožefinska izmera je izdelana v dveh delih. V prvem delu je opis pokrajine po sekcijah v nemškem originalu (transliteracija iz gotice) in slovenskem prevodu (to zamudno delo so izvrstno opravili: Aleksandra Serše, Majda Ficko, Marija Grabnar, Vladimir Kološa). Toponomijo posameznih sekcij in seznam (indeks) takratnih in današnjih poimenovanj krajev pa je prispeval vodja projekta Vincencij Rajšp.

Drugi del predstavljajo barvni zemljevidi v originalni velikosti 24 x 62 cm. Devetnajst izredno kvalitetnih reprodukcij kart (zemljevidov) originalov z izredno kartografsko barvitostjo predstavlja pokrajinsko podobo Ljubljanskega barja, Cerknice s Cerkniškim jezerom, dolino reke Krke, področje Višnje Gore, Grosupljega in Trebnjega, dolino reke Mirne ter reko Savo od Litije, Zidanega Mosta, Radeč do Brežic. Sami zemljevidi so vzorni primerki tedaj najsodobnejše kartografije. Jožefinski vojaški zemljevidi na osnovi natančne izdelave posredujejo dragocene podatke o kulturni pokrajini. Tako karte kot priloženi opisi pa predstavljajo dragocen vir za preučevanje številnih vprašanj o preteklosti posameznih področij, od vegetacije do sestave tal, od poselitve do ohranjenosti posameznih kulturnih spomenikov (gradov, cerkva, bivališč), od vremenskih in hidroloških razmer do objektov, pomembnih za proučevanje gospodarske zgodovine. Na dveh primerih bi skušal opozoriti na izredno bogato gradivo, ki ga nudijo tako karte kot opisi. Številni podatki bodo lahko zadovoljili strokovnjake različnih raziskovalnih področij.

Mesta in vasi so na kartah prikazani v miniaturnih tlorisih, ki kažejo ustrezno podobo kraja. Talni načrt Ljubljane z razporeditvijo ulic, oznako posameznih pomembnih objektov (cerkva, samostanov, ostankov obzidja) in predmestij daje predstavbo mesta z druge polovice 18. stoletja. Na karti je upoštevan že novi Gruberjev prekop, saj je bil zgrajen neposredno pred mapiranjem. V opisu je posebej navedeno, da je »Ljubljana deželno knežje glavno mesto, kjer so nadškofija s stolnico, deželna hiša, okrožni urad, nato trdno grajene hiše. Mesto je sčasoma dobilo trdno zgrajene zgradbe, edino nekaj hiš v predmestjih je lesenih. Na t.i. Grajskem hribu je stari deželni grad, ki je bil sedež starih deželnih knezov, utrjen je po starem gradbenem načinu, sedaj nenaseljen in namenjen je za mestni zapor. V šentpeterskem predmestju je vojaška kasarna, kjer sta trenutno dva bataljona. Dalje ob reki Ljubljanici je na t.i. Bregu glavni bankalni urad za vso deželo«. Za Gruberjev prekop pa imajo popisovalci naslednje pripombe: »Odvajalni kanal je naprava, s katero so si prizadevali izsušiti bližnje močvirje, da bi preprečili poplave. Most preko tega kanala je na Karlovški cesti 100 korakov dolg, 10 širok, je kamnit in trdno zgrajen. Pod njim je zapornica, ki to vodo zadržuje, da ne bi ob velikih poplavah povzročala škode onkraj Ljubljane. Koristnost in uporabnost tega kanala ni taka kot so glede na porabljena sredstva predvidevali.« Tloris Ljubljane in dodani opisi bi zaslužili podrobnejšo obravnavo strokovnjakov s področja urbanizma in umetnostne zgodovine.

Za proučevanje gospodarske zgodovine na področju, ki ga zajemajo sekcije v drugi knjigi, so upoštevanja vredni naslednji podatki. V okolici Ljubljane je takrat delovalo več raznovrstnih proizvodnih obratov. V Selu je bila suknarna, pri gradu Fužine je bila majhna kovačnica in štirje leseni mlini, v Glincah

na Viču tobačni mlin, v Zadvoru pri Dobrunjah pa tovarna smodnika in trije leseni mlini za smodnik. V bližini Radeč na potoku Sopota pod Žebnikom je omenjen papirni mlin. Blizu Zagradca je bila v vasi Fužine upravljalska hiša, v opombi pa je rečeno, da so tam zelo znamenite fužine (delovale že v 16. stoletju) in da večina prebivalcev tega področja živi od njih, tako da dovažajo les in oglje. Pri opisu gozda v bližini Ambrusa je zapisano, da je tam redek bukov gozd, kjer pridobivajo oglje, ki ga potrebujejo v Fužinah in ga tja tovorijo s konji. V prostornem, toda zapuščenem gradu Dob pri Rakovniku blizu Šentrupertu je tovarna usnja. Nad Loko pri Zidanem mostu je na najbolj izrazitem hribu cerkev sv. Lovrenca. Pod vrhom v smeri proti Lokovcu so kopali kositer in drugo rudo, vendar to opuščajo. Žila namreč presiha, izdatki pa menda presegajo dohodke. Zaradi steklarne pri Svibnu je v Legnamskem vrhu visok gozd že zelo iztrebljen. Na podoben ekološki problem opozarja tudi podatek, da je zaradi oglarjenja gozd v okolici Vidma pri Krškem popolnoma izsekan. Glažute izpod Veternika, kjer je gozd prav tako zelo iztrebljen, nameravajo prestaviti v predel pod Henino, t.j. v dolino od Lahovega grabna do Polane. V ta namen bodo začeli izkoriščati velik gozd pod Lisco.

Kmečka trgovina je bila vezana tudi na prodajo pridelkov v bližnjo in daljno okolico. Kam so vozili svoje pridelke in na kakšen način, nam povedo posamezni zapisi. Kmetje iz Studenca pri Igu in sosednjih krajev so pridelke vozili po Ižci ali pa z enosnimi vozički po cesti v Ljubljano. Prebivalci vasi Bezuljak, Kožljek, Dobec in Stražišče pri Uncu so pridelke lahko prepeljali deloma s tovrnimi konji, deloma pa z majhnimi kmečkimi vozovi do ceste na Uncu, nato pa po njej v Trst ali Ljubljano. Pot, ki pelje iz Spodnje Pohance proti Dolenji vasi in naprej proti Krškemu, je, kot je ugotovljeno v opisu, vseskozi prevozna, kajti na njej je razvita močna trgovina z vinom. Danes bi takšno cesto poimenovali kot »vinsko cesto«. Še in še bi lahko brskali po opisih in kartah, povezovali in analizirali podatke in predstavili z različnih zornih kotov slovenske dežele, kakršne so bile pred dvesto leti.

Uvodne misli so prispevali Feliks J. Bister, Erich Hillbrand in Vincenc Rajšp z dopolnjenimi študijami o viru. Medtem ko so bili članki v prvem zvezku dvojezični, nemško-slovenski, se bo s prevodom nekaterih tekstov v angleščino krog bralcev in uporabnikov še razširil. Ta enkratni projekt izdaje pomembnega staroavstrijskega zemljevida je izreden prispevek k skupni zgodovini srednje Evrope in hkrati tudi izziv za druge dežele in države, ki jih je mapiranje zajelo, da sledijo slovenskemu zgledu.

Ignacij Voje

Thorkild Kjaergaard, **The Danish Revolution 1500–1800. An Ecohistorical Interpretation.** Translated by David Hohnen. Studies in environment and history. Cambridge, New York, Melbourne : University Press, 1994. 314 strani

Že dobro stoletje je Danska najbolj uspešna kmetijska dežela evropskega tipa, t.j. takega, kjer ni na voljo veliko kmetijskih zemljišč, v nasprotju s severnoameriškim, kanadskim in avstralskim, kjer zemljišča niso omejujoč dejavnik. Toda Danska je postala takšna šele, ko je prebrodila veliko okoljsko (ekološko) krizo, ki jo je zajela v 18. stoletju. Nekako do 16. stoletja je bila ta sicer rodovitna dežela v ekološkem ravnovesju: deleži kmetijskih, gozdnih in drugih zemljišč ter voda in pridelki ter ulovi z njih so se ujemali s potrebami prebivalstva po živem. Dežela je tedaj seveda bila še v glavnem avtarkična. Gozd je okoli leta 1600 pokrival še približno četrtno ozemlja, kar dokazuje, da so gozdove že v prejšnjih stoletjih sorazmerno močno krčili, leta 1750 le še 8–10 %, zdaj pa gotovo še bistveno manj. Ker osuševanje močvirskih zemljišč, ki jih je na Danskem veliko, tedaj še ni bilo mogoče v večjem obsegu, je seveda pridobivanje kmetijskih zemljišč bilo mogoče predvsem s krčenjem gozdov. Hitra rast prebivalstva je ta pojav še pospeševala. Še prej pa velja omeniti, da so tla na Danskem drobno peščena in podvržena peščenim viharjem in seveda izpiranju. Že tako ne prav obsežne gozdove (pri nas je bilo ob dokončni izdelavi franciscejskega katastra okoli leta 1830 32 % gozdov, zdaj jih je okoli 54 % državnega ozemlja) so krčili za pridobivanje kmetijskih zemljišč in za les, ki je bil tedaj še skoraj edini vir energije (poleg človeške in vprežnih živali) in najpomembnejša surovina. Odnášanje vrhnje plasti tal z vetrovno in vodno erozijo, siromašenje rodovitnosti zemljišč, ker je bilo gnojenje z živalskimi iztrebki ob tripoljnem gospodarjenju sila skromno, zniževanje števila živine in številne nalezljive živalske bolezni (zlasti goveda, ne nazadnje tudi človeške bolezni – kuga, malarija, jetika, koze), so povzročile pravo ekološko krizo, ki je zelo pestila tedanje prebivalstvo in je pustila kvarne posledice tudi v pokrajini. Zanimivo je, kako nezanesljiv je ljudski spomin. Svetli bukov gozdovi, dišeče žive meje ali rodovitna polja z deteljo, ki so značilnosti šele 19. stoletja, pesniki in pisatelji v svojih opisih projicirajo nazaj v prejšnja stoletja, ko tega še sploh ni bilo. V gozdovih so prevladovali hrasti. Prehod od te drevesne vrste na bukev pa je nedvomno poslabšanje kakovosti gozda, da gospodarske škode ne omenjam.